

MA'RIFATPARVARLIKNING FALSAFIY ILDIZLARI

Jo'raboyeva Ruxsora Muhiddinjon qizi

Annotatsiya

Ushbu maqolada ma'rifatparvarlik hodisasining falsafiy ildizlari, uning shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan ijtimoiy, madaniy va g'oyaviy omillar tahlil etiladi. Ma'rifatparvarlik g'oyasining O'rta asr Sharq mutafakkirlari tafakkuridagi ildizlari, G'arb ma'rifatparvarligi bilan o'zaro bog'liqligi hamda XIX–XX asr boshlarida o'zbek milliy ma'rifatparvarlik harakatining shakllanishiga bo'lgan ta'siri falsafiy tahlil asosida yoritiladi. Shuningdek, ma'rifatparvarlik g'oyasining zamonaviy tafakkurdagi o'rni va inson ma'naviy kamoloti bilan bog'liqligi ilmiy asosda izohlanadi.

Kalit so'zlar: Ma'rifatparvarlik, falsafa, tafakkur, jadidchilik, uyg'onish, ma'naviyat, dunyoqarash, g'oya, axloq, ma'rifat.

Kirish

Ma'rifatparvarlik — inson tafakkuri tarixida chuqur falsafiy ildizlarga ega bo'lgan ijtimoiy va madaniy hodisadir. U insonni ongli mavjudot sifatida kamolga yetkazish, bilim va ma'rifat orqali jamiyatni yangilash, ezgulik va adolat tamoyillariga asoslangan taraqqiyotni ta'minlash g'oyasiga tayanadi. Falsafiy jihatdan ma'rifatparvarlik tafakkurining markazida **inson va uning aqliy imkoniyatlariga bo'lgan ishonch, bilimning jamiyatni o'zgartirishdagi qudrati hamda axloqiy-ma'naviy kamolot** tushunchalari turadi.

Ma'rifatparvarlik g'oyasining shakllanishi tarixan uzoq jarayonni o'z ichiga oladi. Sharq falsafasida bu tushuncha qadimdan mavjud bo'lib, **Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Jomiy, Navoiy** kabi allomalar asarlarida insonni ma'rifat orqali mukammallikka yetkazish g'oyasi asosiy falsafiy yo'nalishlardan biri sifatida qaralgan. G'arb falsafasida esa **XVII–XVIII asrlar ma'rifatparvarlik davri** (Enlightenment) inson tafakkurining mustaqilligi, ratsionalizm va empirik bilish tamoyillari orqali shakllangan.

Mazkur maqolada ma'rifatparvarlikning falsafiy ildizlari tarixiy-falsafiy tahlil asosida ochib beriladi. Shuningdek, Sharq va G'arb ma'rifatparvarlik g'oyalari o'rtasidagi mushtaraklik va tafovutlar, o'zbek ma'rifatparvarlik harakati shakllanishidagi falsafiy manbalar ham tahlil qilinadi.

Asosiy qism

1. Ma'rifatparvarlikning mohiyati va falsafiy asoslari

“Ma’rifat” arabcha “bilim”, “tanish”, “haqiqatni anglash” ma’nolarini bildiradi. “Ma’rifatparvarlik” esa bu bilim va aqlni jamiyat taraqqiyotining bosh mezon sifatida ko’rishdir. Falsafiy jihatdan u **gnoseologik (bilish nazariyasi)** va **aksilogik (qadriyatshunoslik)** tamoyillar bilan uzviy bog’liqdir. Insonning bilish faoliyati va uning ma’naviy dunyosini uyg’unlashtirish ma’rifatparvarlikning asosiy g’oyasidir.

Sharq falsafasida insonni “ma’rifat orqali komil inson” darajasiga yetkazish fikri **Forobiyning** “Fozil shahar aholisining nazariyalari” asarida falsafiy asoslangan. Forobiy fikricha, bilimli va ma’rifatli jamiyatda adolat, axloq va hamjihatlik qaror topadi. Shu jihatdan u ma’rifatni ijtimoiy qadriyat sifatida talqin etgan.

Ibn Sino esa bilimni inson ruhiyati va mavjudot mohiyatini anglash vositasi sifatida baholaydi. Unga ko’ra, ma’rifat insonni hayvoniy holatdan ruhiy yetuklik sari ko’taradi. Bu fikrlar keyinchalik Yevropa Uyg’onish davri mutafakkirlariga ham ta’sir ko’rsatgan.

2. G’arb ma’rifatparvarligi va ratsionalizm tamoyili

XVII–XVIII asrlarda G’arbda yuz bergan **Ma’rifatparvarlik davri** inson tafakkurining ozodligi, ilm-fan va aqlni eng oliy mezon sifatida e’tirof etish g’oyasini ilgari surdi. **R. Dekart, I. Kant, D. Didro, Volter, J.-J. Russo** kabi faylasuflar “inson aqli tabiatni, jamiyatni va o’zini o’zi bilish orqali ozod qiladi” degan tamoyilni ilgari surdilar.

Bu davr falsafasi “bilim – erkinlik manbai” degan g’oyani ilgari surib, jamiyatda diniy dogmalar o’rnini ratsional tafakkur bilan almashtirishga intildi. Shu bois G’arb ma’rifatparvarligi tarixiy jarayonda ilmiy inqiloblar, siyosiy islohotlar va demokratik qadriyatlarning shakllanishiga zamin yaratdi.

3. Sharq ma’rifatparvarligi va ruhiy uyg’onish

Sharqda esa ma’rifatparvarlik g’oyasi har doim **axloqiy-ma’naviy kamolot** bilan bog’liq bo’lgan. **Navoiy** “Mahbub ul-qulub”da inson kamoloti faqat bilim emas, balki ruhiy poklik, adolat, saxovat, sabr va insof bilan bog’liqligini ta’kidlaydi. Bu, o’z navbatida, Sharq falsafasining antropologik markazida insonni “ezgulik sari yo’naltirilgan mavjudot” sifatida talqin qilish tamoyilini shakllantirdi.

XIX–XX asr boshlarida bu g’oya **jadidchilik harakatida** yangi mazmunga ega bo’ldi. **Abdulla Avloniy, Ismoil G’aspirali, Behbudiy, Fitrat, Cho’lpon** kabi ziyolilar ilm va ma’rifatni millat uyg’onishining yagona yo’li sifatida e’tirof etdilar. Ularning faoliyati falsafiy jihatdan **empirik va axloqiy ma’rifatparvarlik sintezini** ifodalaydi. Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida insonni “ilm va axloq bilan bezangan jamiyat a’zosi” sifatida talqin qiladi.

4. Ma’rifatparvarlik g’oyasining zamonaviy falsafadagi talqini

Bugungi kunda ma’rifatparvarlik g’oyasi **postindustrial jamiyat falsafasi, axborot sivilizatsiyasi va barqaror rivojlanish** nazariyalari bilan hamohang holda qayta talqin etilmoqda. Insonning raqamli texnologiyalar asrida ham ma’naviy-axloqiy mas’uliyatni saqlashi, ilmiy tafakkur bilan bir qatorda ekologik va axloqiy muvozanatni qo’llab-quvvatlashi zamonaviy ma’rifatparvarlikning yangi bosqichini tashkil etadi.

Shunday qilib, ma’rifatparvarlik bugun ham insoniyat taraqqiyotining falsafiy tayanchi bo’lib qolmoqda. Uning ildizlari qadim falsafiy tafakkurda, poydevori esa ilm, axloq va ma’naviyat birligida mujassamdir.

Xulosa

Ma'rifatparvarlikning falsafiy ildizlari Sharq va G'arb tafakkurining mushtarak qadriyatlari bilan uzviy bog'liq. U insonni aqliy, axloqiy va ma'naviy jihatdan mukammallashtirishga qaratilgan g'oyaviy tizimdir. Forobiydan to Kantgacha, Navoiydan to Avloniygacha bo'lgan mutafakkirlar fikrlarida ma'rifatparvarlik insoniyatni zulmatdan nurga eltuvchi eng muhim falsafiy kuch sifatida namoyon bo'ladi. Zamonaviy davrda bu g'oya insoniyatning intellektual taraqqiyoti, ma'naviy barqarorlik va global hamkorlikning asosi sifatida yangicha mazmunda davom etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abu Nasr Forobiy. *Fozil shahar aholisining nazariyalari haqida*. — Toshkent: G'ulom nomidagi nashriyot, 1993.
2. Ibn Sino. *Donishnoma*. — Toshkent: Fan, 1980.
3. Alisher Navoiy. *Mahbub ul-qulub*. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1983.
4. Kant I. *Critique of Pure Reason*. — London: Cambridge University Press, 1998.
5. Avloniy A. *Turkiy guliston yoxud axloq*. — Toshkent: O'qituvchi, 1992.
6. Behbudiy M. *Tanlangan asarlar*. — Samarqand: Zarafshon, 1994.
7. Dekart R. *Meditations on First Philosophy*. — Oxford, 1996.
8. Fitrat A. *Milliy uyg'onish g'oyalari*. — Toshkent: Ma'naviyat, 2001.
9. G'afurov R. *Sharq falsafasi va ma'naviyat*. — Toshkent: Fan, 2017.
10. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008.